

Мемоарски записи Васа Чубриловића коначно су из архива стигли до читалаца. Историчар, професор, академик, Чубриловић је био и политички актер бурног 20. века. Своју бунтовну младост провео је у родној Босни и Херцеговини, где је као ђак био сведок аустроугарске анексије. Као учесник омладинских културних и политичких активности, био је и лични познаник и сарадник истакнутих првака ђачког и омладинског покрета пре 1914, затим саучесник у атентату на Франца Фердинанда, онда осуђеник, робијаш до 1918. године, студент загребачког и београдског универзитета, наставник историје и пред рат доцент универзитета. Богата биографија даље бележи да је био члан и функционер Земљорадничке странке, Српског културног клуба, затвореник Бањичког логора у Другом светском рату, поратни министар, професор универзитета и члан САНУ после 1945. године. Преминуо је пред распад Југославије, заједничке државе којој је поклатио своју младост, идеале и зрело доба.

Издавач је већ на самим корицама истакнуо слоган који није садржан у поднаслову – „Прва исповест сарајевског атентатора“, и тиме је мање упућеном читаоцу сугерисао о каквом се историјском сведоку ради. Наиме, у историографији се и даље укрштају копла око значаја Сарајева за избијање Првог светског рата. То је било посебно изражено у периоду 2012–2014. Штета је што ову књигу већ тада нисмо могли имати у рукама, јер Чубриловић саопштава многе чињенице које је само живи учесник могао знати, с посебно много детаља који одсликавају дух

времена и стремљења Младе Босне. Својим казивањима поткрепљује ранија сведочења преживелих учесника, као и оних који су после истраге били осуђени и погубљени или умрли у тамницама. Његова сећања још су једна потврда о аутохтоности идеје атентата у кругу омладине. Дакле, није се радило о нарученом атентату. Улога мајора Танкосића у прибављању оружја није негирана, али Чубриловић очито није био упознат да је бомбе старог типа атентаторима поклатио Босанац, бивши комита и добровољац Симо Миљуш.

Чубриловић сведочи да су идеје о атентату на поглаваре размењивали он и његов друг Лазар Ђукић. Када се учврстила идеја да мета буде надвојвода Фердинанд и када је Данило Илић тражио још неколико омладинаца, Ђукић му је као поузданог предложио Васу Чубриловића. Сам Васа потом предлаже свог друга Цветка Поповића. Осим ових неколико контаката, једни за друге нису знали. Васа чак није знао да је у завери и његов старији брат, Вељко Чубриловић. Много тога није било организовано како би требало за једну такву конспирацију, од одређивања места за атентат до планова шта после, нарочито ако неко буде ухапшен. Поповић и Чубриловић су своје оружје дали на чување Иви Крањчевићу. Мемоари сведоче и о томе да је било колебања код самих омладинаца, извршити или не извршити дело. Пориче се да је организација Народна одбрана учествовала у припреми атентата, што је још онда, током истраге, Аустроугарска покушала да исконструире.

Чубриловић додаје још чињеница које илуструју напоре српске владе да се ничим не провоцира Аустроугарска, ни држањем српских политичких фактора ни другим каквим активностима. Он наводи да се ђаци који су готово непрекидно били у штрајковима и побуни, нису хтели одазвати када је председник Савеза Јужнословенских студената дошао у Сарајево да поручи како не треба провоцирати репресивне мере. Глатко су га одбили.

„Сматрали смо да покрете у југословенским земљама што су настали за време балканских ратова, не треба смиривати него непосредно упутити против нашег највећег непријатеља Аустрије. Ми нисмо познавали међународне односе повољне или неповољне за нашу борбу против Аустрије. Сматрали смо да ту борбу треба не стишавати, него поштровати, па куд то водило да водило. После нас потоп – била је то девиза, доиста која је одговарала људима врсте Гаврила Принципа и Данила Илића. Та тактика и стратегија борбе по сваку цену је победила Сарајевским атентатом. Владе у Бечу и Берлину искористиле су овај атентат за напад на Србију у лето 1914. Тако је пропао покушај владе у Београду да се смире односи између Србије и њене велике сусетке.“ (226)

Такође, својим сећањима Чубриловић потврђује да су сви млађи завереници били по опредељењу Југословени и политички лево оријентисани, а да је међу старијима превладало српско становиште и уједињење са Србијом. Важно је уочити да Чубриловић и у сећању на период рата и у светлу напредних сазнања понавља убеђење да би рата било и без атентата. То је историографија утврдила, и у недавној про-

дукцији поводом 100-годишњице избијања рата и потврдила.

Када је овај део мемоара у питању, може се као условна резерва поменути да је Чубриловић своја сећања почео бележити после објављивања књиге Владимира Дедијера *Сарајево 1914*, односно после низа сведочења или полемика актера атентата објављених између два рата на страницама *Нове Европе* и других новина, а потом и радова Милана Живановића, Родољуба Чолаковића или Цветка Поповића после Другог светског рата. Но водимо се искуством у анализи мемоара, а оно каже да су много поузданија сећања на рани период живота од оних која се односе на само време писања.

Сећања је аутор почео да обликује 1977. Почетни део обухвата период од рођења до аустроугарске анексије Босне. Следе поглавља „Дечаштво (1908–1914)“, „Сарајево 1914“, период од ослобођења 1918. до завршетка студија 1922, каријера наставника у разним местима Краљевине СХС, потом рад у Земљорадничкој странци 1926–1930, време од 1930. до 1941, дакле током диктатуре, и рад на универзитету. Ту је такође издвојена епизода о раду Српског културног клуба у коме је Чубриловић био секретар. *Сећања* се завршавају поглављима „Југославија и почетак Другог светског рата“ и „Други светски рат и социјалистичка револуција 1939–1945“. Оба ова дела су кратка, такорећи у натукницама. Како је у личним белешкама сачувана планирана структура, видимо да их није довршио. Остало је потпуно необрађено „Ослобођење“ – поново наставник на Универзитету, министар 1945–1951, одлазак у пензију 1967. и рад у Балканолошком институту и САНУ.

Из сачуваних бележака се види да ни неки делови претходних одредница нису према плану изведени у целисти.

За историчаре историографије биће занимљиво Чубриловићево мишљење о његовим професорима с Универзитета и касније. Посебно се издвајају оцене о Станоју Станојевићу, Јовану Цвијићу, Слободану Јовановићу.

Са становишта светски познате инструментализације Чубриловићевог „пројекта за исељавање Албанаца из Југославије за потребе Генералштаба“, од интереса су делови на крају сећања (485–488). У његовом рукопису употребљен је израз „Институт Земаљске одбране“ (454 и др), а радило се у ствари о Инспекцији Земаљске одбране. С друге стране, у краткој биографији (489) стоји „Савет земаљске одбране“. Ово тело (Савет) установљено је законом 1923. и деловало до 1930. године. Васа каже „постао сам члан“ 1935, а он је могао бити само ангажовани сарадник. Као сарадник, мада Чубриловић инсистира да је био „члан Института“, могао је сам да изабере теме, па је он тако, полазећи од анализе да је непријатељска Италија користила Албанију у предвечерје рата као основицу за будућу агресију и да је то изискивало одговор и заузимање става према албанској мањини, написао једну анализу стања са предлозима. У *Сећањима* он то формулише: „У нашем јавном животу пре 1941. превладало је мишљење да по сваку цену треба ослабити арбанашки етнички састав на Косову и Метохији и у Македонији – насељавањем нашег света у те области и исељавањем Турака и Арбанаса у Турску. У том смислу се радило између два рата“ (487). Ово накнадно виђење не одговара дијагнозама које је он сам дао

у свом предавању у Српском културном клубу 1937. Како је историографија показала, закаснела, оваква иницијатива државних органа у договору с Турском пред сам рат није ни спроведена. Поменути реферат у СКК, ондашњи Генералштаб је само примио на знање и он је сачуван у архиви обавештајног одељења, а не Инспекције земаљске одбране. По овом накнадном сећању, планирано је „ресељавање Арбанаса са Косова и Метохије у случају победе над Италијом и Албанијом у Другом светском рату“ (488). Поред његовог реферата у СКК и елабората Главног генералштаба о мањинама из 1939. године, дакле сачуваних и објављених материјала, нигде нисмо пронашли неки други траг овим накнадним Чубриловићевим тврдњама. Наиме, једна од мера које је предлагао тадашњи Генералштаб била је повлачење дела резервиста у унутрашњост земље и њихово ангажовање у ратним јединицама далеко од југословенско-албанске границе. Оцена је била да и припадници мањина треба да дају допринос одбрани земље и да поднесу жртве као и други. У противном, они би после рата демографски надјачали словенски елеменат.

Свестан поменуте инструментализације његовог реферата, он ову тему закључује на следећи начин: „У току самог рата ова земља (Албанија – прим. М.Б.) доживљава социјалистичку револуцију. Зато она довршава Други светски рат не као савезник Италије него наш. С тим се мењају односи наших држава па и наше политике према арбанашкој мањини у Македонији и на Косову и Метохији. Зато сам и заузео други став према овом питању 1945 него што сам га имао 1937. О томе више говорим јер је арбанашка пропаганда из Тиране докопала се

седамдесетих година овог мога мемоара, захваљујући небудности органа Војно-историјског института, и употребила га не само против мене него и политике владе Југославије према Арбанасима.“ (488)

Скренули бисмо пажњу на ауторове погледе на рад Српског културног клуба које је он дао у издвојеној целини (454. и даље). Ту се може наћи потврда за оно што је историографија већ осветлила, а то су ставови према одбрани земље, брига за развој ратне индустрије, чувена предавања генерала и академика Живка Павловића. Наравно, ту су Чубриловићеве интерпретације и погледи на кнеза Павла, спораз-

ум Цветковић–Мачек и др. Уско везане за рад СКК су и његове оцене деловања Слободана Јовановића, у поратном времену СФРЈ квалификованог изузетно негативно.

Ова драгоцене сећања су пропраћена обимним предговором (5–36) из пера академика Василија Крестића, биографском белешком о аутору Васи Чубриловићу и именским регистром. Такође, овај обиман рукопис има и 99 напомена од којих већина даје кратке информације о поменутих личностима или упозорења приређивача о местима која нису могла бити са сигурношћу тачно прочитана.

Миле БЈЕЛАЈАЦ

Андреј Владиславович Ганин, *Свој међу туђима и туђ међу својима: судбина руског официра и југословенског генерала Фјодора Махина.*

Београд: Еволута; Центар за руске и источноевропске студије „М. Јовановић“ Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2021, 448.

Иако интересовање за историју руске емиграције у Југославији датира од момента доласка првих већих избегличких група у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, ова тема се у руској и српској историографији интензивније изучава од почетка 1990-их година: објављене су бројне монографије и радови у којима се расветљавају различити аспекти њиховог живота у земљи, допринос развоју науке, културе и уметности; изучавани су животни путеви многих истакнутих појединаца из редова руске дијаспоре, политичких и војних лидера руске емиграције. Написане су биографије генерала Петра Николајевича Врангела, Александра Павловича Кутепова, Антона Ивановича Дењикина. Међутим, недостајала је свеобухватна биографија личности која је стигла до највиших положаја

у Црвеној армији, да би затим прешла на страну њених непријатеља у Грађанском рату, емигрирала из Русије и свој животни пут окончала у својству генерала Народноослободилачке војске Југославије – Фјодора Јевдокимовича Махина. Различитим аспектима његове биографије се у више појединачних радова бавио научни саветник Института за словенске студије Руске академије наука др Андреј Владиславович Ганин, да би потом резултате својих истраживања представио у књизи под насловом *Свој међу туђима и туђ међу својима: судбина руског официра и југословенског генерала Фјодора Махина.*

Базирајући своје истраживање пре свега на необјављеној грађи (из укупно 9 архива, међу којима су осим руских, и српски и амерички), али и објављеним изворима, аутор је читао-